Irina CIOBOTARU

Universitatea Ştefan cel Mare"din Suceava, Facultatea de Litere şi Ştiinţe ale Comunicării
"Ştefan cel Mare" University from Suceava, Faculty of Letters and Communication Sciences

Reîntemeierea vecinătăţii cu lumea. Epistolar Nicolae Steinhardt. O scrisoare inedită către Toma Pavel

Reestablishing the Vicinity with the World.
Epistolary Nicolae Steinhardt.
An Unpublished Letter to Thomas Pavel.

In the context of the after-war decades, marked by totalitarian politics, the epistolary exchange represents the only way to reestablish the contact with the authentic cultural world. Nicu Steinhardt is one of the most assiduous sender of epistles and Romanian literature to his contemporaries in Diaspora, taking some obvious political risks for more than twenty years. The purpose of such an effort is the resistance to spiritual isolation and the preservation of the contact with the exiled intellectual elite: Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Virgil Nemoianu, Mircea Eliade, George Tomaziu, Thomas Pavel and many others. I have selected here five letters sent by Nicu Steinhardt, including an unpublished one, addressed to Thomas Pavel. Rehabilitating pathetic expression, the author does not hesitate to invite his addressees to communication and sharing.

Keywords: Steinhardt, intellectuals, Diaspora, letters, doctrinaires, liberalism, communism, censorship

Institution's address: Str. Universităţii nr. 13, 720 229, Suceava, România,
Tel: +40 230 520 081, Fax: +40 0230 520 080

Personal e-mail: *ciobotaruirina@yahoo*

Aflat la Rohia, în luna martie a acestui an, la manifestările prilejuite de comemorarea lui Nicolae Steinhardt, Toader Paleologu a afirmat despre prietenul apropiat al tatălui său că, dacă ar mai fi trăit, ar fi fost un redutabil expeditor de scrisori electronice şi sms-uri. Dincolo de voia bună provocată de o astfel de observaţie, deloc nepotrivită cu personalitatea celui comemorat, se află, de fapt, recunoaşterea efortului dramatic de a reîntemeia, epistolar, vecinătatea cu lumea. Nicolae Steinhardt a înţeles şi practicat corespondenţa cu pasiunea celui care, neputând concepe viaţa în izolare, se doreşte *împreună* cu semenii, în „sobornicitatea" lui Berdiaev. Prin scrisorile din deceniile şapte, opt şi nouă, el reuşeşte menţinerea într-o zonă superioară a intelectualităţii româneşti şi participarea la „comesenia" spirituală generatoare de libertate. Cultura şi libertatea sinelui sunt temele centrale ale epistolelor steinhardtiene. Abordate cu seriozitate, dăruire şi sinceritate, acestea sunt, de fapt, problemele capitale ale gândirii şi operei lui Nicolae Steinhardt. Deşi cu destinatar individual, scrisorile sunt parte din această operă, sau, mai degrabă, sunt parte din opera umană a reîntemeierii vecinătăţii cu semenii.

Între destinatarii lui Nicu Steinhardt se află interbelicii parodiaţi în tinereţe[1], Emil Cioran şi Mircea Eliade, dar şi mai tinerii şi greu încercaţii Virgil Ierunca şi Monica Lovinescu – pe al cărei tată îl cunoscuse în 1929[2]–, Sanda şi Vlad Stolojan (care îşi stabiliseră domiciliul la Paris, în 1961, şi pe care îi va reîntâlni la finalul anilor '70, când va primi permisiunea de a călători în Franţa, Belgia şi Elveţia), Eugen Ionescu şi Marie-France (care se va îngriji de sănătatea sa în timpul aceloraşi călătorii), George Tomaziu, Virgil Nemoianu (stabilit în Washington), Svetlana Paleologu-Matta (stabilită în Lugano, căreia îi prefaţează cartea din 1988, *Eminescu şi abisul ontologic*[3]), Sanda Şora (Műnchen), Alexandru Ciorănescu (Santa Cruz de Tenerife), Rafail (Răzvan) Noica (Essex), Michel von Paris (mănăstirea benedictină din Chevetogne), Toma Pavel (Paris, Ottawa). Între numeroşii destinatari din ţară se află Theodor Enescu, Alexandru Paleologu, Sergiu şi Dorina Al-George, Constantin Noica, Alexandru Baciu şi Ioan Pintea.

Principalele editări ale scrisorilor steinhardtiene sunt volumele *Dumnezeu în care spui că nu crezi… Scrisori către Virgil Ierunca (1967-1983)*, apărut la Editura Humanitas, în 2000, sub îngrijirea Monicăi Manu şi *Caietele de la Rohia*, vol. III, *N. Steinhardt în interviuri şi*

corespondență, apărut în 2001, la Editura Helvetica din Baia Mare, sub îngrijirea profesorului Florian Roatiș. Numeroase scrisori inedite, recuperate din arhivele CNSAS, au fost publicate de George Ardeleanu[4] în revistele *România literară* și *Observator cultural*, dar și în *Addenda* monografiei *N. Steinhardt și paradoxurile libertății* (Editura Humanitas, 2009). O parte din corespondența cu Virgil Ierunca, Virgil Nemoianu, Toma Pavel și Eugen Jenney a fost publicată în revista *Nord literar*, între 2003 și 2005[5]. Ioan Pintea a publicat o serie de scrisori primite de la monahul Nicolae între 1984 și 1988, la finalul volumului *Primejdia mărturisirii* (ed. a III-a, Editura Dacia, 2002). Mai mult, în proiectul inițiat în anul 2008 de Fundația Culturală „Nicolae Steinhardt" și Editura Polirom, privind editarea integrală a operei steinhardtiene, este inclus și un volum epistolar substanțial.

Despre „patima" lui Nicolae Steinhardt pentru corespondență au scris Alex Ștefănescu („Expeditor: N. Steinhardt. Seninătatea unui neliniștit", în *România literară*, nr. 18, 10 mai 2000) și Virgil Ierunca („N. Steinhardt și «dreapta socotință»", studiu introductiv la *Dumnezeu în care spui că nu crezi*…, ed. cit.). „Ca și I.D. Sîrbu – notează Alex Ștefănescu –, N. Steinhardt este torturat de dorința comunicării. Alți autori își cheltuiesc energia intelectuală exclusiv pentru crearea unei «opere», iar în scrisori sunt expeditivi și convenționali. Ion D. Sîrbu și N. Steinhardt investesc foarte mult în fiecare scrisoare, fără să le pese că textul respectiv va fi citit de un singur om. Amândoi sunt neliniștiți și merg cu sinceritatea până la autoflagelare, ca unele personaje dostoievskiene. Există însă și o deosebire importantă. Ion D. Sîrbu își declară nefericirea, plăcându-i să se chinuiască în văzul lumii, în timp ce N. Steinhardt, deși este la fel de nefericit, se declară senin și mulțumit de viață". Virgil Ierunca vede în numărul și în conținutul acestor scrisori dovada unui „angajament creștin-liberator". Profund și decisiv marcat de experiența detenției, Nicu Steinhardt alege un model de viețuire deloc la îndemână, creștinismul. După ieșirea din închisoare, când cercul constrângerilor și al privațiunilor injuste se lărgește, el „simte nevoia – așa cum arată Virgil Ierunca – de a chema în ajutor un «celălalt» care să-i adeverească voinicirea întru Hristos". Este, probabil, cea mai fină observație privind scrisorile steinhardtiene. Prin epistole, Nicu Steinhardt împarte curaj, voie bună, demnitate, milă, iertare, iubire de frumos, credință și așteaptă, în egală măsură, un ecou care să confirme și să întărească pertinența practicării acestor valori, un ecou al „voinicirii" sale. Corespondența sa este expresia comeseniei spirituale, a participării la fericirea creștină a împărtășirii. Modest, fără să își asume un rol de epicentru spiritual, Steinhardt încearcă să reîntemeieze sentimentul apropierii în intelectualitatea risipită de iureșul istoriei.

Subiectele abordate oscilează dezinvolt între cărți și viață, pe un teritoriu familiar și drag expeditorului. În paginile epistolare sunt comunicate febril inedite recomandări de lectură, aprecieri critice ale noutăților editoriale din țară și din străinătate, recenzări entuziaste, discrete repere etice și observații moraliste, portrete fermecătoare ale clasicilor dar și ale contemporanilor, rememorări nostalgice ale unui timp interbelic idealizat. Despre starea sa precară de sănătate, Steinhardt scrie întotdeauna cu haz și seninătate, „în ciuda lui Aghiuță, ca să pleznească!"[6]. La fel cum și îndatoririle practice, comune, sunt menționate cu dragul celui încântat de viață sub toate mărunțele sale înfățișări.

Scrisorile sunt însoțite frecvent de cărți. Nicu Steinhardt îi trimite lui Virgil Ierunca noutăți editoriale românești pe care acesta, împreună cu Monica Lovinescu, le recenzează la „Europa Liberă". Pe aceeași filieră, el are acces la publicații occidentale (ca *The Times Literary Supplement* sau *New York Review of Books*) și adună o consistentă bibliotecă „ilicită", cu nume ca Aleksandr Soljenițîn, Vladimir Bukovsky, Nadejda Mandelstam, Aleksandr Zinoviev, Paul Goma, Emil Cioran, Eugen Ionescu, Mircea Eliade. Douăzeci și unu dintre volumele adunate de Nicu Steinhardt în această „bibliotecă de sertar" (parte dintre acestea având autografele autorilor) vor fi confiscate în vara lui 1984, de la Mănăstirea din Rohia, în urma unui denunț făcut de un scriitor bucureștean.

Revenind, însă, interesant este faptul că, înainte de arestarea sa, din 4 ianuarie 1960, Nicu Steinhardt a manifestat rezerve față de metoda comunicării epistolare. Mărturisește acest aspect în *Jurnalul fericirii*, alături de rememorarea întâlnirilor patronate de Constantin Noica, în exilul de la Câmpulung:

„Întrunirile din casa cu turn – în cursul cărora se servește ceai fără zahăr, fiecare aducându-și-l cu sine plus un corn, două sau trei –, discuțiile de înalt nivel filosofic, măiestria descoaserii spirituale de către gazdă a celor prezenți exercită o puternică atracție asupra mea. Crăifăleanu este un om încântător, de toate e informat, a citit toate cărțile din lume, îl adoră ca și mine pe Alphonse Daudet, e aprig consumator de ceai – se pricepe să-l pregătească după tipic – strălucește; seniorie de mare clasă. Mă știe din liceu, când eram într-a șaptea eu, în prima el; eu, pe el, nu. Ne împrietenim la cataramă în cel mai scurt timp și nu trec nici douăzeci și patru de ore până ce aflu că numitul Craiffy e fiul avocatului Mișu Paleologu, om de mare ispravă.

Dinu – personalitate puternică înzestrată cu daruri harismatice – își exercită influența nu numai prin vorbire, citire, dialoguri ci și prin întinsă și intensă corespondență.

După ce mă întorc la București, începem a ne scrie unul altuia cu mare și harnică regularitate. Tr. [Trixi sau Beatrice Strelisker] merge acum aproape săptămânal la

Câmpulung. Vreau să-i încredinţez ei scrisorile, apoi – cuprins de o vagă teamă absurdă – o rog să-i comunice ea gândurile mele lui Dinu, verbal; dar ea stăruie să întrebuinţez calea scrisului şi a poştei (pentru Dinu este o mare plăcere să primească o corespondenţă cât mai vastă).

(Dinu avea să păstreze toate scrisorile mele, ca şi ale lui Mihai Rădulescu şi ale altora; făcute frumos pachet, legate cu o panglică, aveau să-mi fie puse plocon pe masa de anchetă de către locotenentul-major Onea.)"[7]

Incursiunea în *Jurnalul fericirii* îmi dă prilejul să deschid o mai amplă paranteză privind locul ocupat de epistole în destinele unora dintre interbelici. Scrisorile primite de Constantin Noica de la Nicu Steinhardt sau Mihai Rădulescu aveau să constituie probe „incriminatorii" în procesul „intelectualilor mistico-legionari – lotul Noica-Pillat". Cele mai multe reproşuri i-au fost adresate filosofului pentru moartea lui Mihai Rădulescu (sinucidere sau crimă prin tortură, la anchetă). El însuşi s-a învinovăţit permanent pentru faptul că nu a distrus pachetele de scrisori, ultime forme de comunicare liberă, conducând în acest fel la arestarea multora dintre corespondenţii săi. Idealism, lipsă a capacităţii de anticipare, orgoliu… Dar poate fi şi neputinţa fizică de a distruge scrisori, de a renunţa definitiv la spiritul, credinţele, dilemele, proiectele intelectuale, judecăţile morale şi estetice ale expeditorilor. Poate fi şi refuzul de a culpabiliza gândirea superioară şi onestitatea. Scrisorile preţuiesc, în viziunea lui Noica, cât o întreagă operă, sunt viaţă intelectuală, sunt prilej de contradicţii, dispute şi dezbateri. Aceasta mai ales pentru că efuziunile doctrinare şi ideologice, manifestate din plin în spaţiul publicistic interbelic, într-un mediu cultural liber, sunt, în anii '50, dramatic „temperate" de regimul politic. Controlul, teroarea şi spectrul închisorilor, al lagărelor de muncă, al dislocărilor şi al domiciliilor forţate fac ca exprimarea ideilor să se mute din spaţiul public în „clandestinitate". Mai mult sau mai puţin capabili să anticipeze amploarea abuzurilor noii puteri, intelectualii „inadaptaţi" concentrează atmosfera libertăţii de gândire şi de expresie, în spiritul căreia au fost educaţi, în mediul intim restrâns şi puternic afectat de privaţiuni. Când şi aceste întâlniri devin capete de acuzare în procese-înscenări, contactul spiritual şi comunicarea trec definitiv sub semnul culpei. Regimul inuman al detenţiei politice are drept scop, în fond, extirparea abilităţii intelectuale a împărtăşirii.

Ca o ironie, întreg procesul „Noica-Pillat", care a condus la condamnarea cu pedepse uluitoare a douăzeci şi trei de intelectuali, între care şi Nicu Steinhardt, a avut ca punct de plecare tot o epistolă, redactată de Emil Cioran în strălucitoarea limbă franceză adoptată în exil. *Lettre à un ami lontain* apare în *La Nouvelle Revue Française*, în 1957, şi este reacţia lui Cioran la revolta maghiară din 1956. „… noi ne purtăm cum se cuvine lanţurile – scrie Emil Cioran, la Paris –, şi-ar fi nedrept de aş nega virtuţile cumpătării, noblеţea servituţii noastre, recunoscând totodată că excesul de modestie ne împinge spre extreme neliniştitoare şi atâta înţelepciune întrece măsura într-atât, că uneori mă descurajează"[8]. Scrisoarea publicată în revista pariziană şi citită, în ţară, de numeroşi intelectuali, provoacă revoltă şi lacrimi de umilinţă. „Senzaţia pe care am avut-o atunci este ca a unui om legat şi după aceea scuipat. (…) m-a apucat plânsul", mărturiseşte Dorina Al-George, într-o convorbire cu Stelian Tănase[9]. Era firească o reacţie. Constantin Noica scrie „Răspuns unui prieten îndepărtat" în noiembrie 1957 şi expediază scrisoarea, după care îi cheamă la Câmpulung pe Alexandru Paleologu, Nicu Steinhardt, Beatrice Strelisker, Paul Dimitriu, Mihai Rădulescu, pentru a citi împreună textul. O bună parte din ancheta ce va urma, însoţită de bătăi şi tortură, se va concentra asupra acestui subiect. Lectura unor scrisori „justifică" arestarea şi detenţia grea a douăzeci şi trei de oameni... Însă cei care participă la acest schimb de idei nu trebuie percepuţi ca victime naive ale sistemului opresiv. „Şi eu, şi Nicu Steinhardt ştiam foarte bine că apropierea de Noica ne duce sigur la puşcărie, dar acceptam asta ca pe o consecinţă ineludabilă a prieteniei cu el"[10], spune Alexandru Paleologu în dialogul cu Filip-Lucian Iorga. Ce putem reţine dintr-o astfel de atitudine? Libertatea ideilor e un privilegiu riscant, restrâns la zona exclusivistă şi donquijotescă a celor ce nu se tem de pierderea libertăţii fizice, a celor care nu renunţă la „tabietul" comunicării polemice, luptându-se admirabil cu moara absurdităţilor istorice şi salvându-şi conştiinţa. Cultură, educaţie, libertate, istorie, scrisori şi viaţă, detenţie grea, revelaţii, supravieţuire… În februarie 1974, când găseşte, printre hârtiile sale, o copie a scrisorii din '57 către Cioran, mult încercatul idealist Constantin Noica are prilejul să rememoreze ironicele pozne ale istoriei. Exclamaţia ce îi marchează bilanţul nu e departe de niciunul dintre cei care i-au împărtăşit îndeaproape experienţa: „du-te dracului de viaţă, că frumoasă mai eşti!"[11]. Închid, aici, paranteza…

Nicu Steinhardt iese din închisoare în august 1964. După o perioadă „de mlaştină" (aşa cum o numeşte George Ardeleanu) el reface, epistolar, contactul cu intelectualii exilaţi. Dă uneori impresia că o face cu ostentaţie, ca prilej de a-şi reafirma curajul. În această formă de manifestare explicită a libertăţii spirituale, el investeşte energie, timp, idei şi afecţiune. Capacitatea sa de a se adapta cerinţelor intelectuale şi emoţionale ale destinatarilor este remarcabilă. În scrisorile către Virgil Ierunca şi Monica Lovinescu, el face elogiul spiritului românesc, intuind modul în care acesta este perceput din exil. Atent la manifestările culturale din anii '70 şi '80, el îşi manifestă abilităţile de hermeneut, reuşind să ilustreze explicit, în paginile scrisorilor, calitatea estetică şi morală a acestora. „Unchiului Toto" (Theodor Enescu, inculpat în lotul Noica-Pillat, cu

paisprezece ani mai tânăr decât el) îi scrie cu prețuire, descriindu-i entuziast și sincer expozițiile vizitate la Centrul G. Pompidou (în iulie 1978, când călătorește în Franța și Belgia) sau revelația singurătății în moarte.

Unele dintre răspunsurile primite de Nicu Steinhardt de la prietenii corespondenți îl copleșesc, căci îi confirmă iubirea creștină a acestora. Este cazul scrisorilor de la Mircea Eliade sau Emil Cioran, în care îi sunt apreciate sinceritatea credinței, frumusețea morală, erudiția și viziunea despre lume. Cinicul autor al „scrisorii către un prieten de departe", Emil Cioran, îl consideră pe Steinhardt cel mai profund și autentic gânditor din generația sa.

Însă cel mai bine vorbesc despre Steinhardt scrisorile sale. Selecția de mai jos nădăjduiesc să deschidă o fereastră către complexa și fermecătoarea sa personalitate.

Între destinatarii pentru care manifestă prețuire și afecțiune de părinte se află Toma Pavel, emigrat în Franța în vara lui 1969. Doru Pavel, tatăl lui Toma, fusese apărătorul în instanță al lui Nicu Steinhardt, în procesul lotului „Noica-Pillat", în februarie 1960. Între altele, tânărul Toma Pavel are inițiativa unei chete lunare pentru Nicu Steinhardt, spitalizat în urma accidentului din iarna dintre 1967 și 1968[12]. Prima scrisoare din selecția de față este un text inedit, recuperat din arhivele Securității.

„București,
7 Decembrie 1969

Iubite Tomiță,

Dă-mi voie să revin asupra bucuriei pricinuite de admirația pe care ți-a provocat-o de Toqueville.

*Te îndemnam în ultima mea scrisoare să-i citești și pe ceilalți «doctrinari»: Benjamin Constant (*Cours de droit constitutionnel[13]*), Royer-Collard, Victor de Broglie, Prévost-Paradol, A. Thiers (*De la propriété[14]*). Ca să mă înțelegi mai clar de ce îi respect și-i prețuiesc atât de mult, te-aș sfătui, lăsând modestia la o parte (și presupunând că lucrul ar fi cu putință acolo), să citești un articol vechiu al meu, publicat în* RFR *prin 1937 și intitulat «Liberalism».*

Dar și din opere mai literare vei putea trage concluzii interesante. Așa, de pildă, din Mémoires d'outre-tombe *(ce titlul frumos, acel «outre» e o încântare, un adevărat spațiu-burduf einsteinian care se tot extinde fantomatic) sau din* La semaine sainte *de L. Aragon, de unde se vede că și pentru Alphonse de Prat de Lamartine și pentru François de Chateaubriand restaurația Bourbonilor n-a însemnat deloc revenirea la absolutism ci realizarea idealului de libertate înăbușit de bonapartismul despotic.*

Îți scriu cu boneta verde de lână a tatălui meu pe cap, copleșit de o gripă virotică rebelă și rea; respir ca un hipopotam răgușit, ca Proust astmatic pe patul morții și abia dacă pot glăsui ceva: gâtul mă doare cumplit, pieptul mi-e ca o vâlvătaie, înfățișez un spectacol atroce: amestec de ramolisment, de personaj ipotetic dintr-un vulgar sobor al țaților, de purtător de tuse măgărească, de Urcan Bătrânul, de caricatură a unui șofer încotoșmănit, de moș scăpat din camera din fundul casei unde dospește…

Și iată că epava aceasta îți mai și indică lecturi, printre care se citează și pe sine… A, viața e aprigă, Unamuno are dreptate, nemurirea clocotește-n noi mereu, nu vrea să cedeze nici în zdrențe nici în pansamente, iar orgoliul nu are sfârșit și nu știe ce-i acela ridicolul.

Oricum, doctrinarii sunt o lectură pasionantă și la drept vorbind toți-s, mai mult sau mai puțin, prooroci. Și de altfel, o știi, toți nespus de cumsecade și distinși.

E adevărat că, spre deosebire de Dickens (luna Decembrie este pentru mine în orice an luna Dickens), la care totul e paradiziac și suntem siguri că totul se va termina cu bine, doctrinarii proorocesc lucruri grave și deschid perspective triste. Totuși și ei – întocmai ca marii profeți ai Bibliei – scriu cu încredere (cutremurată, nu bleagă) în Dumnezeu și se vede cât colo că pentru ei libertatea este ceea ce-i beatitudinea pentru Sf. Augustin: rostul vieții, singurul, fără de care nimic n-are valoare.

Este desigur absolut imposibil să înțelegi ceva din cele ce se petrec în secolul nostru fără a-i citi pe doctrinari. Sau, tot așa, pe marele Rostovțev, supragenialul istoric al Romei, în comparație cu care Mommsen și Ferrero sunt niște școlari sârguincioși, care, singurul, a pătruns până în cele mai adânci taine și mai dirimante explicații. Cine nu l-a citit pe Rostovțev este un om sortit morții veșnice și pentru el nu încap decât bezna, îndobitocirea și scrâșnirea dinților neputinței de a pricepe.

Toate cele bune Silviei, draga de ea. Respectuoase salutări Coanei Șela.

Tibi, Nicu."[15]

„București, 11 ian '79

Mult stimate și mult iubite domnule Eliade,

Următor primirii, la 31 decembrie a volumului omagial Herne *primesc astăzi scrisoarea Dvs. scrisă tot la 6 decembrie, data expedierii volumului. Spre deosebire însă de uriașa bucurie iscată de primirea cărții (nădăjduiesc că rândurile mele de mulțumire vă vor fi parvenit în răstimp), scrisoarea m-a copleșit de rușine și umilință.*

Cât de nesfârșit de departe sunt de ceea ce Doamna Eliade și Dvs. binevoiți a crede că sunt! Cât de fățarnic, de vinovat și de plin de impostură mă simt! Ce diferență între model și portretul creat de imaginația, bunătatea, indulgența și candoarea Dvs.!

Îmi este totuși de mare folos fantastic de buna (iluzorie) părere ce aveți despre mine; ca și a răposatului meu minunat prieten Dinu Pillat, ea mă îndeamnă, mă îmboldește, mă obligă să caut a mă apropia cât de cât de ce ar trebui să fiu și să reduc nițel din distanță.

(Vă amintiți de anecdota în care un parvenit obține ca Picasso să-i facă portretul. Pictorul trage două linii verticale, schițează un nas și mai pune o linie frântă în chip de gură; modelului, uluit, Picasso îi spune: «Voici votre portrait. Et

maintenant tâchez de lui ressembler!»)

Volumul L'épreuve du labyrinthe *nu mi-a sosit. L-am citit însă, ca și volumul II din* Histoire des croyances et des idées religieuses *datorită grijii și neobositei amabilități a prietenului nostru comun, admirabilul Sergiu Al-George.*

Mă voi ruga desigur lui Dumnezeu pentru Dvs. și duduia Christinel – din toată inima, fierbinte, mereu. Mă voi ruga să fie cu Dvs. amândoi tot atât de bun pe cât sunteți Dvs. cu mine, iar mie să-mi dea puterea și harul de a nu mă arăta întru totul nevrednic de hologramа căreia i-ați dat, pe încredere, numele meu.

Cu respectuoasă și mult recunoscătoare dragoste, Nicu Steinhardt."[16]

„Chevetogne, 8 noiembrie '79

«Dieu de tendresse
Donne-nous la paix
Aie pitié de nous»

Iubite unchiule Toto,

Asist zi de zi, alternativ, la slujba oficiată în capela latină și în basilica bizantină, două lăcașuri așezate la capetele clădirii (castelului ar fi mai corect) care constituie așezământul mănăstiresc. E o experiență ametitoare; da, cuvântul cel mai potrivit acesta e. Iar amețeala vine dintr-aceea că se poate constata deodată: a) perfecta identitate a conținutului slujbelor, a doctrinei; b) absoluta diversitate a stilurilor. Pe cât este de limpede, evident, săritor în ochi că e vorba de una și aceeași credință pe atât este de neîndoielnic că modalitatea împlinirii cultului e cu totul și cu totul alta în cele două locuri.

Da, stilul e covârșitor. Da, ca și la McLuhan, conținutul e mai mult decât strict legat de stil, se confundă cu acesta. Mesajul e indisolubil legat de formă.

Iată de ce cuvântul amețeală e atât de potrivit: pentru că, fără de voie, te izbesc simultan două impresii (puternice) întru totul contradictorii: simțământul (ecumenic) al perfectei unități doctrinare și simțământul absolutei discrepanțe stilistice (însoțit de convingerea că stilul este de o importanță atât de irezistibilă, de o vigoare atât de semnificantă și semnificată încât nu poate fi, la drept vorbind, desprins de fond, de esență).

Slujbele – mai e nevoie s-o spun? – sunt de altfel deopotrivă de frumoase, de fermecătoare, de nobile. Cel latin sobru, aproape luteran (așa e de când cu Vatican II și «le nouveau office»), mai mult vorbit, rațional, preferând lumina și albul, textele citite. Cel bizantin somptuos, înclinând spre rugăciuni rostite în întuneric la lumina candelelor și lumânărilor, preferând corurile, tainele, inefabilul, măreția.

Ametitoare e și pluralitatea graiurilor. Se slujește în elină, franceză, latină, slavonă, flamandă, rusă, germană, siriacă, și mai știu eu ce! Poliglotia, aici, e fantastică; vorbesc toți toate limbile pământului și trec de la una la alta – în vremea slujbelor sau în conversații – cu o iuțeală spăimântătoare, trecându-te – și ea – de la o «matcă» stilistică la alta ce nu poate să nu provoace, de asemenea, amețeala. (La Blaga mi-este gândul, mereu.)

La utrenia de ieri, în cvasi-obscuritatea basilicii bizantine (iar de afară, în zori, nu pătrundea, din ploaie, vânt și brumă nici un strop de lumină), mă gândeam de ce moartea e atât de grea pentru om.

Pentru că, îmi spuneam (iar corul cânta, pe slavonește, cu mare și blândă, calmă dulceață), e actul cel mai singuratic, mai «însingurător» al vieții. La moarte, vrând nevrând, trebuie să ne asumăm în întregime pe noi înșine. Ce n'a l'air de rien?*Ehei,* perfecta *singurătate,* absoluta *dispariție a celorlalți și a mediului înconjurător, noi, trăind, nu le putem concepe. Doar apropierea morții ni le scoate în evidență. În fața morții lucrul cel mai greu și mai teribil e această deplină singurătate și inexorabilitatea asumării ființei și vieții noastre. E clipa bilanțului, clipa fatalei și necruțătoarei contabilități. Poetul zicea:* Nu de moarte mă cutremur ci de veșnicia ei. *Eu aș spune mai degrabă: Nu de moarte…, ci de* mine. *Mă aflu singur cu mine*, numai eu*; frică nu-mi este de Dumnezeu care e bun, de ieșirea din lume (unde pătimesc îndeajuns), cât de a mă afla în totală izolare, singurătate,* contopire *cu mine însumi. Mallarmé:* tel qu'en lui même… *Da, moartea ne pune deodată față-n față cu noi înșine: și cât de* străini *(acesta-i termenul) ne face eul nostru, eul pe care acum va să-l asumăm, cu care va să ne identificăm, de care avem de-acum să răspundem, de care* nu vom mai putea scăpa *în nici un fel, prin nici un paliativ ori subtrefugiu (muncă, viciu, căsătorie, beție, călătorii, extaz, agitație ș.a.m.d.)! Cu adevărat se vede că aici pe pământ suntem străini și călători: încerc, din ce în ce mai urgentă, senzația că trebuie să re-intru în sinea mea. Și asta-i tot una cu frica și tremurul.*

Deocamdată însă, totul în juru-mi e numai splendoare. Vorba lui v. Balthasar: die Herrlichkeit!

Te îmbrățișez, iubite unchiule Toto.

Al tău mult și sincer iubitor, Nicu.

Gândurile mele cele mai bune Mariettei și mamei tale. Le sărut mâna."[17]

„Rohia, 14.04.81

Iubite Sergiule,

În ultimele zile a fost senin și cald. A și plouat nițel. Astăzi, brusc, pădurea a înverzit. Copacii însă n-au înfrunzit, dar covorul de iarbă e verde, arbuștii și arborii tineri au scos și ei de nu se știe unde sumedenie de frunzulițe de un verde atât de proaspăt, atât de tineresc, de gingaș, încât ți se taie răsuflarea privindu-le.

Spectacolul acesta – subit, uimitor și grandios – al înverzirii e unul din cele mai zguduitoare. Sunt unii pentru care periodicitatea anotimpurilor e dovadă de monotonie și pricină de blazare. Nu pentru Goethe. Îl incita alternanța sezoanelor și îi provoca de fiecare dată interesul, odată cu o nouă viziune a lucrurilor, un nou colorit, o nouă suflare.

Thomas Mann în Lotte in Weimar *(o carte minunată, insuficient luată în seamă de critică, poate cea mai frumoasă a sa, după* Der Zauberberg*) descrie pe larg o dimineață a lui Goethe (trezirea și primele clipe), valul de bucurie care-l inundă: sănătate, calm, fermecare. (La Montesquieu e la fel: mărturisește o veselie, un freamăt.)*

Am resimțit și eu, astăzi, la nivelul meu energetic (desigur slab, desigur infim, desigur inexistent față de al titanilor pe care i-am citat) această neasemuită, euforică, gratuită exaltare. Iată

actul gratuit! În toată nevinovăția, puterea și taina lui. Nu crima, nu suferința impusă altuia, cum îl concepe nenorocitul de André Gide. (Încă o victimă a Luciferului, o victimă de mare ținută și strălucire, dar îndărătnică.)

Sunt fericit aici. Deși duc o viață puțin conformă «regimului cardiacilor» (urc de multe ori pe zi echivalentul a patru etaje, lucrez intens, mă trezesc zilnic pentru miezonoptică, asist la toate slujbele, în picioare…), inima nu mă supără deloc. Nici mațele. Mai puțin bine o duc cu foarte capricioasele mele căi urinare!

Să nu mă plâng. Să nu cârtesc. Să nu cad în patima (oribilă) a văicărelii.

Zi de zi mă simt din ce în ce mai bine în toate privințele. Roagă-te și tu pentru mine: să-mi dea Domnul putere-răbdare-bucurie.

Și să voiască a câștiga dificila partidă în care, de dragul nevrednicei mele ființe s-a angajat împotriva diavolului-șef al secției Abjecțiune, căruia trebuie să mă smulgă. Nu pot face nimic fără harul Său. Dar nici El nu poate birui fără strădania mea. Je fais donc de mon mieux (ce qui vent dire bien peu). *Dar Îl știu și-L cred meșter în operația înșelării la cântar.*

Trăiască primăvara. Să-nvie Dumnezeu. Aproape e Învierea Sa.

Miluiască-ne pe noi.

Blagoslovească-vă, dragii mei: Sergiu și Dorina. Nicu."[18]

„Rohia, 28 XII '83

Mult iubiții mei,

Dumnezeu în nesfârșita-I bunătate a vrut să se ivească prilejul să vă pot scrie deschis [scrisoarea a fost predată direct destinatarilor]. *În luna aprilie am fost chemat la Securitate, reținut, îndelung anchetat, surchidit și amenințat pentru motivul că întrețin legături cu un post de radio dușmănos, respectiv cu voi, și vă trimit cărți pe care le folosiți pentru a ponegri statul român și scriitorii săi. Mi s-a pus în față o lege din '71 care într-adevăr, mai mult ori mai puțin, conține prevederi în sensul interzicerii corespondenței și legăturilor. Oricum, mi s-a pus în vedere că orice colet al meu către voi va fi respins. Protestele, stăruințele mele: zadarnice. Amenințări, firește, dar nu ele, ci absoluta concretețe a situației – nu mai puteam folosi poșta – m-a pus în teribil de penibila situație de a nu vă mai putea expedia cărți.*

Și-apoi, am fost și eu, și voi, ușuratici: nu am stabilit o altă cale de contact. Greu, f. greu pot găsi pe cineva să le ia. Oamenii se tem, se feresc. Necazuri nu am avut numai eu, ci și verișoara mea. Amândurora ni s-a refuzat pașaportul pentru Israel, care altminteri se obține ușor. Iată că am băgat-o și pe ea în belea.

Să rămână stabilit așa: din București – unde stau puțin și rar – vă voi trimite cărți prin terți pe adresa: D. Spitzer, 19, Ave. Hoche, tel. 563.70.96. Verificați începând din februarie-martie dacă a sosit ceva. În octombrie am trimis două colete: unul lui D.S. [D. Spitzer] *prin Niki* [Nicolae Manolescu] – *sper că v-a fost remis –, de nu, cereți-l și informați-l pe el. Altul a plecat la o adresă pe care n-o știu, dar persoana care urma să plece și să vi-l remită nu a obținut pașaportul, așa că pachetul zace acolo de haram! Sunt informat că o persoană care v-a vizitat vă trimite și ea cărți; i-am remis Eminescu XIV și altele. V-au sosit? Pe Eminescu XIV vi l-am expediat eu mai demult; îmi fusese returnat și l-am reexpediat.*

Din tot sufletul sper că mă înțelegeți și că nu sunteți supărați pe mine. Impresia mea, totuși, e că nițel indispuși sunteți. Ceea ce mă doare mult. Cum, puneți la îndoială dragostea, fidelitatea și devotamentul meu?

Vă fac o mărturisire, rușinoasă pentru mine: când Virgil pomenea numele meu, era pentru mine, de fiecare dată, un prilej de IMENSĂ bucurie: nu de orgoliu, căci îmi dau prea bine seama că «literatura» mea e de simplu amator totodată senil, și copilăros; dar era un semn, un salut, un semn de prietenie, fugar și dulce, ca de brat fluturat de la fereastra unui tren fulger ce trece fără a se opri printr-o gară mică, printr-o haltă și care pentru cel de pe peron înseamnă că nu s-a rupt contactul lui cu lumea.

Așa încât tăcerea lui V. mă întristează, nu «profesional» – Doamne ferește! – ci pe plan afectiv-emoțional.

Îi mulțumesc din inimă Monicăi că mi-a recenzat volumașul: să nu ia în nume de rău că m-am ocupat de Vlaicu B. [Vlaicu Bârna] *ori Alex. Cp.* [Alexandru Căpraru]*, am făcut-o* à bon escient*, nu din orbire, slăbiciune, concesie ori lipsă de «principialitate». Sper că nu v-a supărat nici faptul că în* V. Rom. *am spus că* Săptămâna nebunilor *e o carte frumoasă. E, ba chiar f. frumoasă. Nu pe autor l-am lăudat, ci cartea – excelentă, cred eu. Fiți și voi mai toleranți, mai îngăduitori – nu cu ideile și oamenii, dar cu operele, când sunt bune. Aduceți-vă aminte de Boileau, despre un manuscris propus Academiei spre premiere: «Măcar de l-ar fi scris dracul – era un dușman al lui B. – , merită premiul și-l vom da autorului, oricine ar fi».*

Plățile către mama lui V. s-au încheiat. Mai este ceva de dat? Vă stau la dispoziție.

Chiar de considerați că am greșit, îndrăznesc să vă aduc aminte – știu, nu-i frumos – că v-am dat și dovezi de atașament deplin. Nu-mi retrageți încrederea, afecțiunea și prietenia voastră; ar fi pentru mine o durere cumplită și o pierdere tare grea. Un călugăr, desigur, n-ar trebui să fie sensibil la asemenea lucruri, ar trebui să fie nespus mai detașat, mai resemnat. Dar îmi mărturisesc slăbiciunea și nevolnicia: mohorât lucru și jalnică suferință ar fi să-mi retrageți amiciția voastră.

Fiți încredințați că în problema expedierii cărților nu am nici o vină, absolut nici una. Dimpotrivă, numai necazuri. Sper să putem corecta nițel lucrurile prin D.S., dar și acolo trebuie să găsesc un interpus – și nici asta nu-i ușor: oamenii sunt de o poltronerie greu de crezut! – , căci pe numele meu nu mai pot trimite colete întregi sau, cel puțin, doar foarte rar. Enfin, je ferai mon mieux.

Luați aminte și la starea sănătății mele, la împrejurările vieții mele actuale – nu-s lipsite de complicații, greutăți, piedici… – și fiți îngăduitori.

Multe mulțumiri pentru Eliade vol. III [din *Histoire des croyances et des idées religieuses*] – f. frumos. *Dacă se ivește vreo ocazie, poate ediția nouă din* Primul cerc *și* Homo sovieticus *de Al. Z. Știu, e curată obrăznicie – dar de nu mi-aș putea îngădui a fi nițel neobrăzat cu voi, la ce bun aș mai face umbră pământului?*

Dar Marie-France? Nici un cuvințel de la ea! Regret.

Virgile, dragul meu, sfânt cum crezi (ori credeai) tu nu-s, dar nici ticălos – o spun fără rușine. Mai comunică-mi un semn pe unde scurte, spre a înțelege că nu m-ai depărtat, că nu te-ai înstrăinat de mine.

Monico dragă, pe tine te rog: nu dați soartei rele sau împrejurărilor capricioase satisfacția de a ne despărți. Și dă-mi voie și mie să am micile mele capricii literare, părerile mele, chiar greșite.

Caracterul cu totul excepțional al misivei acesteia îmi dă putința – și-mi justifică spovedania – de a vă spune, poate mai bine decât verbal, că dragostea, respectul, admirația, devotamentul meu pentru voi întru nimic n-au scăzut. Că bunăvoința voastră înseamnă foarte mult pentru mine. Că nu se cade să uitați că v-am fost (și sunt) un prieten adevărat, nu numai cu gura.

Vă rog mult să-mi confirmați primirea prezentei printr-o ilustrată iscălită Maro [supranume dat de Al. Paleologu lui Virgil Ierunca].

Vă propun o cale de comunicare prin acela care va lua prezenta, numele și adresa lui pe plicul de expediere. El poate, mult mai ușor, să-mi retransmită o indicație ori dorință a voastră. Eventual, comunicați-mi cui pot remite la București cărți pt. voi: să știți însă că mulți nu obțin plecare ori uită cărțile, ori se tem etc., etc.

Fiți binevoitori! Iertați! Nu-l dați uitării, nu-i retrageți dragostea voastră lui Nicu."[19]

Note:

1. Antisthius (Nicu Steinhardt), *În genul… tinerilor*, Editura Cultura Poporului, București, 1934; reluat în ediție anastatică după ediția din 1934, Editura Pan, 1993; ediția a II-a cu titlul *În genul lui Cioran, Noica, Eliade*…, Editura Humanitas, București, 2006; reeditat în cadrul Integralei „Nicolae Steinhardt" cu titlul *În genul… tinerilor. Opere 3*, Editura Polirom, Iași, 2008.
2. Nicu Steinhardt participă sporadic la ședințe ale cenaclului de la „Sburătorul" începând din toamna lui 1929, după examenul de bacalaureat. Pornind și de la întâlnirile din strada Câmpineanu, el scrie articolele „Un mare critic burghez: D.E. Lovinescu" (*Revista burgheză*, nr. 6 din 1935; reluat în volumul *Eu însumi și alți câțiva*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001 și în *Articole burgheze. Opere 6*, Editura Polirom, Iași, 2008), „Nu departe de E. Lovinescu" (publicat în *Critică la persoana întâi*, 1983).
3. Editura Nord, Aarhus, Danemarca; ediția a II-a, Editura Științifică, București, 1994.
4. „Acedia și terapiile ei (corespondență N. Steinhardt – Emil Cioran)", în *România literară*, nr. 29, 2002, pp. 16-18; „Scrisori inedite – Scrisori arestate: N. Steinhardt – Sanda Stolojan", în *Observator cultural*, nr. 25 (282), 2005, pp. 5-7; „Corespondență interceptată de Securitate: Ștefan Baciu – N. Steinhardt", în *România literară*, nr. 30, 2006, pp. 16-17.
5. În numerele 6-7/2003, 2 (9)/2004, 7-8 (14-15)/2004, 11-12 (18-19)/2004, 3 (22)/2005 – *Nord literar*, Baia Mare.
6. Într-o scrisoare din 7 februarie 1971, adresată lui Virgil Ierunca, în vol. *Dumnezeu în care spui că nu crezi*…, ed. cit., p. 110.
7. Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii. Opere I*, Editura Polirom, Iași, 2008, pp. 371-372.
8. Emil Cioran, „Lettre à un ami lontain", în traducerea lui Emanoil Marcu, cu titlul „Despre două tipuri de societate", în vol. *Istorie și utopie*, Editura Humanitas, București, 1992, pp. 5-27.
9. Stelian Tănase, *Anatomia mistificării. 1944-1989*, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 103-104.
10. Alexandru Paleologu, *Breviar pentru păstrarea clipelor*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 163.
11. Constantin Noica, *Jurnal de idei*, Editura Humanitas, 1990, p. 227.
12. Virgil Nemoianu, „Declarând delicat treburile omenești ca neserioase, Nicu Steinhardt se apropia tiptil de sfințenie. Interviu realizat de Cristian Bădiliță, Washington-Rouen, 2002", în *Convorbiri literare*, nr. 12, decembrie 2002.
13. Benjamin Constant, *Cours de politique constitutionelle*, Paris, 1819 (n.n., I.C.).
14. Adolphe Thiers, *De la propriété*, Paris, 1848 (n.n., I.C.).
15. Scrisoare transcrisă prin bunăvoința d-lui Florian Roatiș. La textul acestei epistole face referire și George Ardeleanu în *N. Steinhardt și paradoxurile libertății*, Editura Humanitas, București, 2009, pp. 211-212.
16. În vol. *Caietele de la Rohia. N. Steinhardt în interviuri și corespondență*, ed. cit., pp. 96-97.
17. *Ibidem*, pp. 103-105.
18. *Ibidem*, ed. cit., pp. 66-67.
19. În vol. *Dumnezeu în care spui că nu crezi*…, ed. cit., pp. 280-283.

Bibliography

Constantin Noica, *Jurnal de idei* / *Diary of Ideas*, Editura Humanitas, 1990
Alexandru Paleologu, *Breviar pentru păstrarea clipelor* / *Breviary for the Conservation of the Instants*, Editura Humanitas, București, 2006
Antisthius (Nicu Steinhardt), *În genul… tinerilor* / *In the Style of the... Youngsters*, Editura Cultura Poporului, București, 1934
Nicolae Steinhardt, *Eu însumi și alți câțiva* / *Myself and a Few Others*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001
Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii. Opere I* / *The Diary of Happiness. Works I*, Editura Polirom, Iași, 2008
Stelian Tănase, *Anatomia mistificării. 1944-1989* / *The Anatomy of Mystification. 1944-1989*, Editura Humanitas, București, 1997

C.N.S.A.S.
03 -08- 2004
SERVICIUL ARHIVA

~~3.11~~ 102 353

București,
7 Decembrie 1969

Iubite Tomiță,

Dă-mi voie să revin asupra bucuriei prici-
-de admirație pe care ți-a provocat-o de Tocqueville.
Te îndemnam în ultima mea scrisoare să-i
citești și pe ceilalți „doctrinari": Benjamin Constant
(Cours de droit constitutionnel), Royer-Collard, Victor de
Broglie, Prévost-Paradol, A. Thiers (De la propriété). Ca
să înțelegi mai clar dece îi respect și-i prețuesc atât
de mult, te-aș sfătui, lăsând modestia la o parte
(și presupunând că lucrul ar fi cu putință acolo) să
citești și un articol vechiu al meu, publicat în RFR
prin 1937 și intitulat „Liberalism."
Dar și din opera mai literară vei putea trage

C.N.S.A.S.
0 3 -08- 2004
SERVICIUL ARHIVA

~~102~~ ~~101~~ 103
354

excluzii interesante. Așa, de pildă, din Mémoires d'outre tombe (ca tălpi fumuri, acel outre'i o încântare, un adevărat spațiu-burduf einsteinian care se tot extinde fantomatic) sau din La semaine sainte de L. Aragon, de unde se vede că și pentru Alphonse de Pradt de Lamartine și pentru François de Chateaubriand restaurația Bourbonilor n'a însemnat decât revenirea la absolutism ci realizarea idealului de libertate înăbușit de bonapartismul despotic.

Îți scriu cu bonita verde de lângă a tatălui meu pe capă, copleșit de o grijă vinovată rebelă și rea; aștept ca un hipopotam răgușit, ca Proust asmatic pe patul morții și abia deacum pot glăsui ceva: gândul mi-a împlinit, pieptul mi-e o vâlvătaie, în fața ochilor un spectacol atroce: amintea de ramolisment, de persoane ipotetic dincît'un vulger sobor al tâlharilor, de entități de tuse măgărească, de Ubcan Bătrânul, de caricatură a unui șofer 1900 încotoșmănit, de imag